

Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in Kızı İle Evlenme Teşebbüsü Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

GENCAL ŞENYAYLA

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü, Denizli, Türkiye, gseyayla@pau.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 23.03.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date : 30.05.2021
Yayın Tarihi / Published Date : 30.06.2021

Atıf/ Cite as

Şenyayla, Gencal. "Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in Kızı İle Evlenme Teşebbüsü Hakkındaki Rivayetlerin
Değerlendirilmesi". *İstem*, 19/37 (2021): 103-124. <https://doi.org/10.31591/istem.957847>

Öz

İslâm tarihinin önemli simalarından biri olan Hz. Ali, sıra dışı yaşamı, aile hayatı, çevresiyle ilişkileri ve siyasi mücadelesi ile dikkat çeken bir hayat serüvenine sahiptir. Siyasi ihtilafların odağında yer alması ve Hz. Peygamber'in damadı olması gibi bazı özellikleri onu diğer insanlardan farklı kılmıştır. Bundan dolayı bazı eylemleri tartışmalara sebep olmuştur. Hz. Ali'nin en çok tartışılan eylemlerinden birisi de Ebû Cehil'in kızı Cüveyriye ile evlenme teşebbüsüdür. Onun bu teşebbüsü, kendi döneminde kamuoyunun gündemini meşgul edip tartışmaya yol açtığı gibi, tarihi süreçte ve günümüzde de üzerinde farklı spekülasyonların yapıldığı konulardan birisi haline gelmiştir. Temel hadis ve tarih kaynaklarında konu ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Bu makalede, kaynaklarda yer alan ilgili rivayetler analiz edilerek konunun detaylı bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Netice itibarıyla, Hz. Ali, Ebû Cehil'in kızı ile evlenmeye teşebbüs etmiş fakat Hz. Peygamber'in müsaade etmemesi üzerine bu evlilik gerçekleşmemiştir. Hz. Peygamber'in müsaade etmemesinin temel sebebinin ise Hz. Fatıma'nın üzülmemesi olduğu şeklinde bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Ali, Fatıma, Ebû Cehil, Cüveyriye.

Abstract

Evaluation of The Rumors about Ali's Request to Marry The Daughter of Abu Jahil

Ali, one of the important figures in the history of Islam, has an extraordinary life that draws attention to his extraordinary life, family life, relations with his environment, and political struggle. Some of his characteristics such as being at the center of political conflicts and being the son-in-law of the Prophet made him different from other people. Therefore, some of his actions caused controversy. One of Ali's most controversial actions is his attempt to marry Abu Jahil's daughter Cüveyriye. This attempt has occupied the agenda of public opinion and caused discussion in his period, and became one of the subjects on which different speculations have been made in the historical process and today. There are rumors about the subject in basic hadith and historical sources. In this article, a detailed evaluation of the subject has

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

been made by analyzing the rumors in the sources. As a result, Ali attempted to marry the daughter of Abu Jahil, but this marriage did not take place due to the Prophet's refusal. It was concluded that the main reason why the Prophet did not allow was Fatima not being sad.

Keywords: Islamic History, Ali, Fatima, Abu Jahil, Cuveyriye.

Giriş

Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden biri olması, onun terbiyesinde büyümesi, onun için büyük fedakarlıklar yapması ve daha sonra da ona damat olması Hz. Ali'yi Müslümanlar nezdinde farklı kılan özelliklerdir. Râşid halifelerden biri olması ve bu süreçteki siyasi mücadeleleri, ayrıca Şia'nın teşekkülünden sonra İslâm tarihindeki mezhepsel tartışmaların odağında yer almış olması da onun isminin sürekli gündemde kalmasını sağlamıştır. Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde Hz. Ali'nin bazı eylemleri tartışmalara sebep olmuştur. Bu bağlamda tartışılan konulardan birisi de Ebû Ce-hil'in Müslüman olmuş kızı Cüveyriye ile evlenme girişimidir.

Hz. Ali'nin söz konusu evlilik girişimi hakkında tarihi süreçte kaynaklarda çok sayıda rivayete yer verilmiş ve konu etrafında değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı güncel çalışmalarda da bu mesele gündeme getirilmiş ve olaya farklı açılardan yaklaşarak konu bağlamından saptırılarak farklı yönler çekilmiştir. Akademik çevrelerde ise Hz. Ali'nin daha çok siyasi mücadelelerine ilgi gösterilmiş, bu konu üzerinde ise hiç durulmamıştır. Nitekim bir iki paragraflık dolaylı temaslara dışında, ülkemizde bu konuda şu ana kadar akademik bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel hadis kaynakları ile ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetler esas alınmıştır. Bununla birlikte ilgili rivayetler çerçevesinde detaylı açıklamalar yapan ve bu rivayetlerden farklı sonuçlar çıkaran bazı muahhar kaynaklara da müracaat edilmiştir.

Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle olayın baş aktörü Hz. Ali'nin evlilik anlayışı ve evlilikleri hakkında detaylı bilgiler paylaşılacaktır. Daha sonra da Hz. Ali'nin evlenmeyi düşündüğü eş adayı Cüveyriye ve ailesi hakkında ön bilgiler verilecektir. Akabinde evlilik fikrinin kimden kaynaklandığı, Hz. Peygamber'in niçin müsaade etmediği, bu olayda Hz. Ali'nin rolünün ne olduğu konularına rivayetler ışığında cevaplar aranacaktır.

1.Hz. Ali'nin Evlilikleri

Hz. Ali'nin, Ebû Ce-hil'in kızı ile evlenme teşebbüsünde bulunması meselesinin daha iyi anlaşılması bağlamında onun evliliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Hz. Ali'nin hayatı boyunca yaptığı evlilikler, Hz. Fâtıma ile olan evliliği ve diğer evlilikleri şeklinde iki başlık altında ele alınacaktır.

1.1.Hz. Fâtıma ile Evliliği

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice'den dünyaya gelen dört kızının doğum sırasına göre en küçüğüdür. Nübüvvetten 5 yıl önce Mekke'de doğmuştur. Mekke'de çocukluk günlerini aynı aile ortamında birlikte geçirdiği Hz. Ali ile

aralarında 4 veya 5 yaş fark vardır. Medine'ye hicret ettiğinde 18 yaşında genç bir kızıdır.¹

Medine'ye hicret ettiği sırada bekar olan Hz. Ali, hicretin ikinci yılının sonlarına doğru, Bedir Savaşı'ndan sonraya denk düşen bir tarihte evlenip yuva kurma yolunda ilk adımlarını atmış ve Hz. Peygamber'in en küçük kızı Fâtıma ile hayatını birleştirerek Resûlullah'a damat olmuştur.²

Dönemin örfü ölçüsünde evlenme çağına gelmiş olan Fâtıma ile daha çok Hz. Peygamberle akrabalık tesis etme niyetiyle önce Hz. Ebû Bekir ardından da Hz. Ömer gibi itibarlı sahabilerin evlenmek istediği fakat Resûl-i Ekrem'in her iki teklifi de nazikçe reddettiği belirtilmektedir. Daha sonra Hz. Ali, Fâtıma'ya talip olmuş ve bu talebi Resûlullah tarafından kabul edilmiştir. Amcasının oğlu olması, çocukluğundan itibaren kendi hanesinde ve gözetimi altında yetişmesi, ayrıca yaşının genç olması gibi özellikleri Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi en küçük kızı için damat olarak seçmesindeki önemli etkenlerdir. Böyle bir evlilik için Hz. Peygamber, kızı Hz. Fâtıma'nın da onayını aldıktan sonra çiftler arasında nikâh kıyılmış daha sonra da düğünleri yapılmıştır. Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın evlilikleri, Hz. Fatıma'nın vefatına kadar takriben sekiz yıl sürmüş ve bu evlilik neticesinde Hasan, Hüseyin, Muhassin veya Muhsin, Zeynep ve Ümmü Külsüm isimli çocukları dünyaya gelmiştir.³

Gerek Hz. Fâtıma'nın baskın karakteri gerekse Hz. Peygamber'in müsaade etmemesi dolayısıyla, Hz. Fâtıma ile evliyken onun üzerine başka bir evlilik yapamayan Hz. Ali'nin bazı cariyeler edindiğine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Bunlardan birisi şöyle olmuştur: Hz. Peygamber, Hâlid b. Velîd'i bir askerî birliğin başında Yemen Bölgesi'nin fethi ve orada İslâm'ın tebliği için göndermiştir. Hz. Hâlid ve beraberindeki mücahitlerin çalışmaları sonucunda ise bölgede önemli askeri başarılar elde edildiği gibi büyük ganimetler de ele geçirilmiştir. Hz. Peygamber, hicri 10. yılın Ramazan ayında elde edilen ganimetleri taksim etmesi için, bir askerî birliğin başına Hz. Ali'yi komutan tayin ederek Yemen'e göndermiştir. Ganimetlerin toplandığı bölgeye ulaşan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in talimatı üzerine elde edilen ganimetlerden devletin hazinesi ve Hz. Peygamber'in hisselerini ayırdıktan sonra geri kalanlar üzerinde gerekli tasarrufta bulunmuş ve bu kapsamda ganimetler içerisinde bulunan bir cariye kendisine ayırmış ve akabinde o cariye ile birlikte olmuştur. Hz. Ali'nin bu hareketi ise çevresi tarafından ciddi anlamda eleştirilmiş ve kendisine karşı bir hoşnutsuzluk meydana gelmiştir.⁴

¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 8/16.

² İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/16; İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavvid- Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 7/216.

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/16-18; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr- Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 2/189; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 7/216-220.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsir

Bir diğer olay ise Mekke'nin fethinden hemen sonra gerçekleşmiştir. Nitekim fetihten kısa bir süre sonra meydana gelen Huneyn Savaşı'nda Hevâzin kabilesi hezimetle uğramış ve bu savaşta oldukça fazla ganimet ve çok sayıda esir ele geçirilmiştir. Hz. Peygamber, ele geçirilen esirleri askerler arasında taksim etmiş ve bu kapsamda Hz. Ali'ye de bir cariye düşmüştür. Hz. Ali bu cariyeyi, ablası Ümmü Hânî'ye götürerek kendisi için süslemesini istemiş fakat tam da bu sırada, Hevâzinliler'in İslâm'ı kabul ettiği ve esirlerinin serbest bırakılacağına dair ilan yapılınca iş öylece kalakalmıştır.⁵ Sadece Hakîm et-Tirmizî'nin rivayet ettiği bu olay şayet doğru ise bu durumda kızının üzerine evliliğe müsaade etmeyen Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye de bir cariye vermesi nasıl anlaşılmalıdır. Huneyn Savaşı'nda yüklü miktarda ganimet ele geçirildiği gibi kadın erkek yüzlerce insan esir alınmış ve ganimetlerle birlikte bu esirler de savaşa katılan askerler arasında taksim edilmiştir. Ele geçirilen ganimetlerde bütün askerler gibi Hz. Ali de hak sahibi idi. Dolayısıyla yapılan taksimat sonucunda yüzlerce esir arasından bir cariyenin de Hz. Ali'ye verilmesini bu bağlamda garip karşılamamak gerekir. Ayrıca Hz. Fatîma'nın evinin işlerini yaparken zaman zaman zorlandığı ve bundan dolayı da Hz. Peygamber'den yardımcı istediği de bilinmektedir. Hz. Peygamber, kızına yardımcı olması amacıyla özellikle böyle bir tasarrufta bulunmuş olabilir. Hz. Peygamber'in izin vermediği konu ise; kızının evinde bir cariyenin bulunması değil, onun üzerine hür bir kadının kuma olarak getirilmesidir.

Benzer bir durumun Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin ilk aylarında yaşandığı da görülmektedir. Daha önce İslâm'ı kabul etmiş olan bazı Arap kabileleri irtidat ederek İslâm devletine karşı savaş açmışlardı ki bunlardan birisi de Benî Hanîfe kabilesidir. Bu kabileye karşı Hz. Ebû Bekir, ünlü komutan Hâlid b. Velîd öncülüğünde ordu göndermiş ve sonuçta irtidat eden kabileler yeniden itaate mecbur edilmiştir. Benî Hanîfe kabilesine karşı yapılan savaşlarda elde edilen esirlerden bir kadını Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye cariye olarak vermiştir.⁶ Olayın meydana geldiği günlerde Ümmü Eymen, Hz. Fâtîma'nın yanına girmiş ve onun moralinin bozuk olduğunu görünce bunun sebebini sormuştur. Hz. Fâtîma, ilk önce bir şey söylemek istememişse de Ümmü Eymen'in ısrarları karşısında şunları söylemiştir: "Baksana, Ebû Bekir, eşim Ali'ye bir cariye vermiş." Fâtîma'yı üzen bu duruma öfkelenen Ümmü Eymen dışarı çıkarak; "Peygamber'in ailesinin hukukuna saygı yok mu" diye bağırmıştır. Ümmü Eymen'in öfkesinin sebebini öğrenen Hz. Ali ise o cariyeyi Fâtîma için kabul ettiğini söyleyerek kendisini yatıştırmaya çalışmıştır.⁷ Peygamber'in vefatından sonraki dönemde yaşanan bu olayda da bütün kadınlar gibi Hz. Fâtîma'nın da eşini kıskandığı ve

→ →

(b.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Meğâzî", 61.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, nşr. Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.), 3/184.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/67.

⁷ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, 3/184.

evine bir cariye getirilmesine bile tahammül edemediği görülmektedir. Cariyeyi zimmetine alan Hz. Ali'nin, muhtemelen Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra söz konusu bu cariye ile birlikte olduğu ve Muhammed İbnü'l-Hanefiye isimli oğlunun annesinin bu cariye olduğu belirtilmektedir.⁸

1.2.Diğer Evlilikleri

Hz. Fâtıma ile olan evliliği dışında Hz. Ali, hayatı boyunca çeşitli dönemlerde toplam sekiz evlilik daha yapmıştır ki bu evliliklerin hepsi Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra olmuştur. Bunun dışında kendileriyle birlikte olduğu 17 cariyesinden de bahsedilmektedir.⁹

Hz. Fâtıma, ölümünden önce Hz. Ali'ye kendisinden sonra büyük ablası Zeynep'in kızı Ümâme ile evlenmesini vasiyet etmiş, Hz. Ali de Hz. Fâtıma'nın bu vasiyetine uyarak Ümâme ile evlenmiştir. Çiftin bu birlikteliği Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar takriben otuz yıl devam etmiştir.¹⁰ Hz. Ali'nin eşlerinden birisi de önce ağabeyi Câ'fer ile onun Mute Savaşı'nda şehadetinden sonra Hz. Ebü Bekir ile Hz. Ebü Bekir'in vefatından sonra da kendisiyle evlenen, itibar sahibi, oldukça maharetli ve sanatkâr bir kadın olan Esmâ bint Umeyyedir.¹¹

Kaynaklarda isimleri zikredilen fakat haklarında çok fazla bilgi bulunmayan diğer eşleri ise; Ümmü'l-Benîn bint Hizâm b. Hâlid el-Kilâbiyye, Havle bint Ca'fer el-Hanefî, Leyla bint Mes'ûd el-Hanzeliyye (et-Temimiyye), Ümmü Habîbe bint Rebîa b. Büceyr, Ümmü Saîd bint Urve b. Mes'ûd es-Sekafî, Muhayyât bint İmrü'l-Kays b. Adiy el-Kelbiyyedir.¹² Hz. Ali'nin yaptığı bütün bu evliliklerinden tespit edilebildiği kadarıyla 17 veya 19 kız çocuğu ile on dört erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.¹³

Ayrıca Hz. Ali'nin, iyi bir şair olan ve aynı zamanda güzelliği dillerde dolaşan Âtike bint Zeyd isimli kadına evlenme teklifinde bulunduğu fakat Âtike'nin bu evlilik teklifini kabul etmediği belirtilmektedir. Zira Âtike sırasıyla Abdullah b. Ebî Bekr, Ömer b. Hattâb, Zübeyr b. Avvâm ile evlenmiş ve bütün eşleri ölünce dul kalmıştır. Hz. Ali ile evlendiği takdirde onun da öleceğinden korkan Âtike'nin, Hz. Ali'nin evlilik teklifini reddettiği belirtilmektedir.¹⁴

Hz. Ali'nin, Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra çok evlilik yapmış olması onun

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/67.

⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 1/163; Rıza Savaş, *Râşid Halifeler Döneminde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1996), 167-168.

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/186; Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 6/3368.

¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*; 8/220-222; Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *el-İştikâk*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 522.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/14; Musa'b b. Abdillâh b. Musa'b ez-Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, nşr. Levi Provençal (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1953), 40-42.

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/14.

¹⁴ Ebü Ömer Yusuf b. Abdillâh İbn Abdî'l-Ber, *el-İstî'âb fî ma'rîfetî'l-eshâb*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/1880; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/181; Asri Çubukçu, "Âtike bint Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2020)

çok eşlilik konusunda istekli olduğunu fakat Hz. Peygamber ve Fâtıma'nın müsaade etmemesi üzerine onlar hayatta iken başka bir evlilik yapamadığını göstermektedir. Hz. Ali'nin evlendiği veya evlenme teklifinde bulunduğu kadınlara bakıldığında ise onların genellikle itibarlı ailelerin kızları olduğu, kendileriyle daha önce itibarlı sahabilerin evlendiği, bazılarının güzelliğiyle dikkat çektiği, bazılarının ise maharetli ve sanatkâr hanımlar oldukları görülmektedir. Aynı durum Cüveyriye için de geçerlidir. Zira o, Mekke'nin en önde gelen ailelerinden olan Mahzûmîler'in genç, zeki ve güzel kızlarından biri idi.

2.Cüveyriye ve Ailesi

Kaynaklarda Cüveyriye'nin hayatına dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Henüz genç bir kız iken fetih gününde Müslüman olmuş ve biat etmiştir. Hz. Ali ile evlendirilmesi girişimi sonuçsuz kalınca kendisiyle Mekke valisi Attâb b. Esîd evlenmiş ve bu evlilikten "Kureyş'in Efendisi" olarak anılan Abdurrahman b. Attâb isimli oğlu olmuştur.¹⁵

Hız. Peygamber döneminde Ebû Cehil'in kabilesi Mahzumoğulları, İslâm'a muhalefet edenlerin en önde gelenleri idiler. Kabile fertlerinin çoğunluğu Mekke'nin fethine kadar İslâm'ı kabul etmemiştir. Onların İslâm'a karşı yıllarca devam eden düşmanlıkları sebebiyle, başta Ebû Cehil olmak üzere bu ailenin geneline karşı İslâm tarihi sürecinde doğal olarak büyük bir antipati oluşmuştur. Oluşan bu antipati ise onlarla ilintili olayların belirli önyargılarla algılanmasına sebep olmuştur. Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in kızı ile evlenme teşebbüsüne dair anlatımlar bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Cüveyriye ile ilgili rivayetlerde Ebû Cehil ailesi fertlerinin isimleri ve rolleri birbirine karıştırılması dolayısıyla onlar hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Babası Ebû Cehil'in asıl ismi Amr b. Hişâm b. Muğîre'dir. Künyesi Ebû'l-Hakem olup Ebû Cehil onun lakabıdır. İslâm'a ve Hz. Peygamber'e düşmanlığı sebebiyle İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren "Ebû Cehil" lakabıyla anılması yaygınlık kazanmıştır.¹⁶ Ebû Cehil'in babası Hişâm b. Muğîre, kişiliği, etkinliği ve şöhreti ile Mahzumoğulları içerisindeki en önemli kişidir. Bundan dolayı da hem Cahiliye devrinde hem de Hz. Peygamber dönemi ve ondan sonraki İslâm tarihi sürecinde Ebu Cehil'in ailesi "Benû Hişâm" olarak anılmıştır.¹⁷ Bundan dolayı konumuzla ilgili rivayetlerde Hz. Peygamber bu aileden bahse derken "Benû Hişâm" ifadesini kullanmıştır.

¹⁵ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 312; Şemsüddîn Ebû'l-Muzaffer Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zemân fi tevârîhi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berakât- Kâmil el-Harrât- Ammâr Rihâvî (Dimesk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 7/164.

¹⁶ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/125; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 145. Ebû Cehil'e bu lakabın ne zaman verildiğine dair detaylı bilgi için. bkz. Cahit Kara, "Klasik Kaynaklarda İslâm Muhalifleri Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi: Ebû Cehil (Ebû'l-Hakem Amr b. Hişâm) Örneği", *İstem* 11/1 (Haziran 2013), 125-147.

¹⁷ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Endülü's, t.y.), 2/258; Buhârî, "Nikâh", 109 (No. 5230).

Annesinin ismi Ervâ bint Ebi'l-İs b. Ümeyye'dir. Ervâ, aynı zamanda Cüveyriye'nin diğerk kız kardeşleri Hanfa, Esmâ ve Sahra'nın da anneleridir.¹⁸

Cüveyriye'nin dört erkek ve üç de kız kardeşi vardır. Erkek kardeşlerinin en bilineni, İkrime'dir. İkrime, babası gibi İslâm'ın ve Hız. Peygamber'in azılı düşmanlarındandı. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olup biat etmiş¹⁹, daha sonra da Medine'ye gelip yerleşmiştir. Medine'de bulunduğu bu dönemde her ne zaman Ensardan bir topluluğun yanına uğrasa onlar kendisine "İşte Allah düşmanı Ebû Cehil'in oğlu" diyorlar ve babasına hakaret ediyorlardı. İkrime bu durumdan çok rahatsız olmuş ve Hız. Peygamber'e şikâyetinde bulunmuştur. Bunun üzerine Hız. Peygamber ashaba; "İkrime'nin babasına hakaret etmeyin, çünkü ölüye hakaret etmek diriye eziyet verir" demiş ve onun "İkrime b. Ebî Cehil" şeklinde anılmasını yasaklamıştır.²⁰

Zürâre, Temîm ve Alkame isimli erkek kardeşlerinin olduğu da belirtilmektedir.²¹ Ebû Cehil'in oğullarından İkrime'den başka İslâm'ı kabul eden olup olmadığı bilinmemektedir. Diğerk oğulları hakkında kaynaklarda başka bilgilere rastlanmadığı için onlar hakkında kanaat belirtmek mümkün olmamaktadır.²²

Cüveyriye'nin üç kız kardeşi vardır. Bazı kaynaklarda Cüveyriye bu kız kardeşleriyle karıştırılmaktadır. Bu karışıklığı önlemek için kız kardeşleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Kız kardeşlerinin isimleri; Esmâ, Sahra ve Hanfa'dır. Hanfa; Müslüman olmuş ve Hız. Peygamber'e biat etmiştir. İbn Hazm, Hız. Ali'nin evlenmek istediği hanımın Hanfa olduğunu söylemektedir.²³ Fakat İbn Hazm'ın bu tespiti hatalıdır. Hız. Ali'nin evlenme teşebbüsünde bulunduğu hanım Hanfa değildir.²⁴ Zira Hanfa isimli bu hanım, Süheyl b. Amr ile evlenmiştir. Süheyl b. Amr'dan sonra Hanfâ'nın, Üsâme b. Zeyd ile evlendiği de belirtilmektedir.²⁵ Esmâ ise; Vefîd b. Abdüşems ile evlenmiştir.²⁶ Ebû Cehil'in kızları içerisinde en küçüğü Sahra'dır. Fethin gününde ve henüz genç kız iken Müslüman olmuş, Veda Haccı'na katılmış ve Hız. Peygamber'in vefatından sonra da amcası Hâris'in oğlu Ebû Saîd ile evlenmiştir.²⁷

Bazı kaynaklar yukarıda isimleri verilen kız kardeşleri dışında Cemile, Avrâ ve Dürre isimli kız kardeşlerinin olduğunu da söylemektedirler.²⁸ Fakat bu kay-

¹⁸ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 310; İbn Hazm, *Cemhere*, 145.

¹⁹ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 310; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/67; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd- Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/443.

²⁰ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 310; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/67.

²¹ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 310; İbn Hazm, *Cemhere*, 145.

²² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/67; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/443.

²³ İbn Hazm, *Cemhere*, 145.

²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/90.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/206; Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 312, 417.

²⁶ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 312; Belâzürî, *Ensâb*, 5/601; Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, nşr. Amr b. Ğarâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 21/221; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 8/379.

²⁷ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 312; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 8/208.

²⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zemân*, 3/219.

nakların hiç birisinde ne Cemile ne Avrâ ne de Dürre isimli kız kardeşlerinin annelerinin ismi belirtilmemiştir. Cemile'den bahseden kaynaklar, kendisinden gelen bir hadis rivayetinin dışında onun hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Kendisinden yapılan rivayete göre; Hz. Peygamber evlerine uğramış ve ondan su istemiştir. Hz. Peygamber, ikram edilen suyu içtikten sonra orada bulunan birisi kendisine bir konuda soru sormuş ve soruya cevap olarak; "Allah'a ibadet eder ve hiçbir şeyi ona ortak koşmazsın, namazı kılırsın, zekâtı verirsın ve akrabayla ilişkiyi kesmezsin" dedikten sonra, "Ümmetimin en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır, sonra onlardan sonrakiler, daha sonra da onlardan sonrakiler" anlamındaki hadisini burada zikretmiştir. Cüveyriye'den bu hadisi eşinin rivayet ettiği söylenmiş fakat eşinin ismi belirtilmemiştir.²⁹

Avrâ'dan bahseden kaynaklar da onun hakkında herhangi bir bilgi vermiyip yalnızca Hz. Ali ile evlendirilmesi düşünülen kızın isminin Avrâ olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir.³⁰ İbn Hacer, Avrâ'nın farklı biri olmadığını ve muhtemelen bunun Cüveyriye'nin lakabı olabileceğini belirtmektedir.³¹ Ayrıca Avrâ, Ebû Leheb'in hanımı Ümmü Cemîl'in ismidir.³² Muhtemelen kaynaklarda bu iki isim birbirine karıştırılmıştır.

Bazı muahhar kaynaklarda Dürre isimli bir kız kardeşinin olduğu ve Hz. Ali'nin onunla evlenmek istediği söylenmiştir.³³ Dürre isimli bu hanım aslında Ebû Leheb'in kızıdır.³⁴ Böylece, Cemile, Avrâ ve Dürre isimleriyle kendilerinden bahsedilen bu kişilerin hepsinin aslında aynı kişiyi ifade ettiği ve tarihî süreçte bunların birbirine karıştırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zira nesep kitaplarında Ebû Cehil'in bu isimlerde kızlarından bahsedilmemiştir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin evlenmeyi düşündüğü Ebû Cehil'in kızının ismi yukarıda açıklandığı üzere bazı kaynaklarda sehven farklı şekillerde belirtilmiş olsa da bu farklı isimlerin hepsinin Cüveyriye'yi ifade ettiği anlaşılmaktadır.

3.Hz. Ali'nin Cüveyriye İle Evlilik Teşebbüsüne Dair Rivayetler

Konu ile ilgili rivayetler, Nesâî hariç Kütübü Sitte'nin hepsinde ve bazı hadis kaynaklarında yer aldığı gibi pek çok tarih kaynağında da zikredilmiştir. Bu rivayetler, Misver b. Mahreme, İbn Abbâs ve Abdullah b. Zübeyr olmak üzere üç sahabi kanalıyla gelmektedir. Önce Misver b. Mahreme rivayeti üzerinde durulacak sonra da diğer rivayetler aktarılacak ve değerlendirilecektir.

²⁹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed İbn Mende, *el-Müstahrec min kütübî'n-nâs li't-tezkire ve'l-müstetraf min ahvâlî'n-nâs li'l-ma'rife*, nşr. Âmir Hasen Sabrî (Bahreyn: Vizâratü'l-Adl ve Şuûnî'l-İslâmiyye, t.y), 2/496; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 7/54; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/68.

³⁰ San'ânî, 7/300; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 2/755 (No. 1326).

³¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/253.

³² Ebû Bekr Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, nşr. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dimeşk: Dâru's-Sâkî, 1996), 1/323; Ahmed b. Ali el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nşr. Huseyn Selîm Esed (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984), 1/53; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 67/172.

³³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zemân*, 3/219.

³⁴ San'ânî, *el-Musannef*, 7/330; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/40.

Hem daha yaygın, hem de kronolojik olarak önce olması hasebiyle ilk önce Ahmed b. Hanbel'in Misver b. Mahreme'den naklettiği rivayet, daha sonra da kronolojik olarak diğer kaynaklardaki rivayetler zikredilecektir. Ahmed b. Hanbel'in nakline göre; Misver b. Mahreme, Hz. Peygamber'in minbere çıkarak; "Hişâm b. Muğîre ailesi bana gelip, kendi kızlarını Ali b. Ebî Talib'e nikahlamaları konusunda izin istediler. Kesinlikle buna izin vermiyorum, buna izin vermiyorum, buna izin vermiyorum. Kızım benim bir parçamdır. Onu rahatsız edecek her şey beni de rahatsız eder, onu üzecek olan her şey beni de üzer." şeklinde bir konuşma yaptığına şahit olduğunu söylemektedir.³⁵ Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali'nin evlilik teşebbüsünden haberdar olup buna müsaade etmeyeceğini belirttikten sonra mescitte hutbeye çıkarak konuşma yapmış ve kızını incitebilecek hiçbir şeye asla müsaade etmeyeceğini tüm topluma duyurmuştur.

Olayın daha detaylı bir şekilde anlatıldığı Buhârî'nin rivayetine göre: Hz. Ali, Ebû Cehil'in kızına talip olmuş ve bu durumdan Hz. Fâtıma da haberdar olmuştu. Hz. Fâtıma doğruca Hz. Peygamber'in yanına giderek; "İnsanlar, kızların hakkında senin hiç kızmadığına ve onları korumadığına dair ileri geri konuşuyorlar. Bak işte Ali, Ebû Cehil'in kızı ile evlenecekmiş" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kalkıp bir konuşma yapmış ve şöyle buyurmuştur: "Ben diğer kızımı, Ebû'l-Âs b. Rebî ile nikahladım. O bana söz verdi ve sözünde durdu. Fâtıma, benim bir parçamdır. Ben onun kötülüğüne müsaade edemem. Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın peygamberinin kızı ile Allah düşmanının kızı aynı kişinin nikahı altında bulunamaz." Bundan sonra da Hz. Ali bu evlilik düşüncesinden vazgeçmiştir. Buhârî rivayetinin diğer varyantında ise Hz. Peygamber, en büyük kızı Zeynep'in eşi Ebû'l-Âs'ın akrabalığını hatırlatıp onu bu konuda övdükten sonra şöyle demiştir: "Onunla konuştuğumuzda beni tasdik etti, bana söz verdi ve sözünde durdu."³⁶ Buhârî'nin bu rivayetinden, Hz. Peygamber'in sadece Hz. Fâtıma değil diğer kızlarının üzerine evlenilmesine de müsaade etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü o bir peygamberdi ve peygamberin kızlarının üzerine başka bir kuma getirilmesi, hele de İslâm düşmanlığı ile maruf bir şahsın kızının getirilmesi kabul edilebilecek bir şey değildi. Zaten bir baba olarak Hz. Peygamber de buna müsaade etmemiştir. Çocukların kimliklerinin babalarının statüsüyle özdeşleşmiş olduğu o dönem İslâm toplumunda, peygamberin kızının üzerine Ebû Cehil'in kızının kuma getirilmesi ise asla kabul edilemeyecek bir durum gibi gözükmemektedir.

Müslim'in, Misver b. Mahreme kanalıyla naklettiği rivayette ise olay biraz daha farklı anlatılmaktadır. Kerbelâ Olayı'ndan sonra Hz. Hüseyin'in ailesinden hayatta kalan en küçük oğlu Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn), Misver b. Mahreme ile karşılaşır. Bu karşılaşma, Hz. Hüseyin'in hayatta kalan aile fertlerinin Ye-

³⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvût- Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 31/ 249 (No. 18926).

³⁶ Buhârî, "Fedâil", 16 (No. 3729).

zid'in yanından Medine'ye dönmesinden hemen sonraki bir dönemde meydana gelir. Misver b. Mahreme, Ali b. Hüseyin'e, herhangi bir ihtiyaçlarının olup olmadığını, şayet bir ihtiyaçları varsa yapmaya hazır olduğunu söyler. Fakat Ali b. Hüseyin, bir ihtiyaçlarının olmadığını belirtir. Bunun üzerine Misver b. Mahreme, Ali b. Hüseyin'e; "Hz. Peygamber'in kılıcını (Zülfikar) bana emanet eder misin? Birilerinin, kılıcı senden almalarından korkuyorum. Eğer onu bana emanet edecek olursan Allah'a yemin ederim ki ben ölmedikçe kimse benden alamaz" demiş, ardından da sözü Ali b. Hüseyin'in dedesi Hz. Ali'nin Ebû Cehil'in kızıyla evlenme teşebbüsüne getirerek olayı şöyle anlatmıştır: "Ali b. Ebî Tâlib, Fâtıma ile evli iken Ebû Cehil'in kızı ile evlenme teşebbüsünde bulundu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevi'deki minbere çıkarak bir konuşma yaptı ve benim de dinlediğim bu konuşmada; "Fâtıma benim bir parçamdır, Fâtıma'nın yanlış işler yapmasından korkuyorum" dedikten sonra, diğer damadı Ebû'l-Âs'ın akrabalığı ve akrabalık konusundaki sadakatini överek onun hakkında şöyle dedi; "Onunla konuştuğumuzda beni tasdik etti, bana söz verdi ve sözünde durdu. Ben helalleri haram, haramları da helal sayacak değilim. Allah'a yemin olsun ki Allah'ın peygamberinin kızı ile Allah düşmanının kızı kesinlikle aynı yerde bulunamaz". Bundan sonra da Hz. Ali bu evlilik teşebbüsünden vazgeçti."³⁷ Müslim'in rivayetindeki Hz. Peygamber'in ifadelerinden, onun bu evliliğe karşı çıkışındaki etkenlerin hukukî bir yönünün bulunmadığı, burada psikolojik ve sosyolojik etkenlerin asıl olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Dâvûd, Misver b. Mahreme'den yukarıdaki rivayetin aynısını aktardıktan sonra yine aynı sahabiden farklı bir yolla başka bir rivayete daha yer vermiştir. Buna göre Misver b. Mahreme, Hz. Peygamber'in, Mescid-i Nebevi'nin minberinde şöyle bir konuşma yaptığını duyduğunu anlatmaktadır: "Hişâm b. Muğire ailesi, bana gelip kendi kızlarını Ali b. Ebi Tâlib'e nikahlamaları konusunda izin istediler. Kesinlikle buna izin vermiyorum, buna izin vermiyorum, buna izin vermiyorum. Ancak Ebû Tâlib'in oğlu, onların kızları ile evlenecekse benim kızımı boşadıktan sonra evlenebilir. Kızım benim bir parçamdır. Onu rahatsız edecek her şey beni de rahatsız eder, onu üzecek olan her şey beni de üzer."³⁸

Bu rivayetin aksine Hz. Peygamber'den izin isteyen bizzat Hz. Ali olduğunu belirten rivayet de vardır. Buna göre Hz. Ali, Ebû Cehil'in kızına talip olmuş ve kızın amcası Hâris b. Hişâm'dan onu istemiştir. Daha sonra durumu Hz. Peygamber'le istişare etmeye giden Hz. Ali, konuyu Hz. Peygamber'e açmış o da kızının canının bir parçası olduğunu ve onun üzülmesine müsaade etmeyeceğini söyleyince Hz. Ali; "senin hoş görmediğin bir şeyi ben asla yapmam" di-

³⁷ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "Fezâil", 2449.

³⁸ Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), "Nikâh", 13 (2069).

yerek bu düşüncesinden vazgeçmiştir.³⁹

Tirmizî'de nakledilen rivayet ise Abdullah b. Zübeyr'den gelmektedir. Buna göre; "Hz. Ali, Ebû Cehil'in kızı ile evlenmeye niyetlenmişti. Onun bu düşüncesi Hz. Peygamber'e ulaştınca şöyle buyurmuştur: "Fâtıma, benim bir parçamdır. Onu üzecek bir şey beni de üzer, onun canını acıtacak bir şey benim de canımı acıtır." Tirmizî, aynı rivayetin Misver b. Mahreme kanalıyla gelen varyantını da eserine almıştır.⁴⁰ Hz. Peygamber, bir baba olarak hayatta kalan tek evladı Fâtıma'nın üzülmeye gönüllü razı olmamış ve onu üzecek olan her şeyin direk kendisini üzeceğini belirterek üzerine kuma getirilmesine müsaade etemeyeceğini belirtmiştir.

Taberânî'nin zikrettiği ve İbn Abbâs'tan nakledilen rivayet şöyledir: "Hz. Ali, Ebû Cehil'in kızı ile evlenme girişiminde bulunmuş, bunu haber alan Hz. Peygamber de 'Onunla evleneceksen kızımızı bize geri gönder' demiştir".⁴¹ Bu rivayete göre Hz. Peygamber, kızının üzerine bir evliliğe asla kapı aralamamıştır. Ayrıca Hz. Ali şayet ısrarla evlenmek istiyorsa da kızı Fâtıma'yı boşayarak evlenebileceğini aksinin mümkün olmayacağını vurgulamıştır.

4. Rivayetlerin Sıhhati ve Vürûd Sebebi

Hadislerin sıhhat derecesi, onlar üzerine inşa edilecek hükümler açısından hayati öneme sahiptir. Hem hadis hem de tarih kaynaklarında, konu ile ilgili rivayetlerin senet ve metin açısından sıhhatleri hususunda en ufak bir şüphe ve zafiyetten söz edilmemiş olup rivayetlerin hepsinin sahih olduğu anlaşılmaktadır. İlgili rivayetler hakkında bazı hadis otoriteleri yaptıkları tahrirlerinde; rivayetlerin hepsinin sahih ve müttefekunaleyh olduğunu belirtmektedirler.⁴²

Temel hadis kaynaklarının hemen hemen hepsinde ve erken dönem tarih kaynaklarında yer alan rivayetler, genellikle Misver b. Mahreme isimli sahabi kanalıyla gelmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce gibi hadis otoriteleri Misver b. Mahreme kanalıyla gelen rivayeti eserlerine almışlardır. Tirmizî, İbn Zübeyr'den gelen rivayetle birlikte Misver kanalıyla gelen diğer bir rivayeti de tahrir etmiştir. Taberânî ise İbn Abbâs kanalıyla gelen rivayeti eserine almıştır.

Konumuz bağlamındaki hadislerin vürûd sebebi, ilgili rivayetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre; hem Hz. Peygamber döneminde hem de daha sonraki dönemde olay ve anlatımların merkezi noktasında Hz. Fâtıma'nın bulunduğu görülmektedir. Hz. Ali'nin evlenmeyi düşündüğüne dair ileri geri konuşmalar

³⁹ Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1990), 3/173.

⁴⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşâr Awwâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Menâkıb", 61 (No. 3869).

⁴¹ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, nşr. Ebû Muâz Târık b. Avzillâh-Abdülmuhsin b. İbrahim (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 5/280 (No. 5316).

⁴² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zemân*, 5/55; Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiħ şerhu mişkâti'l-mesâbih* (Beyrut, 2002), 9/3965.

rın yayılması, Hz. Peygamber'in hutbe iradı ve akabinde yaşanan bütün gelişmelerin kaynağı o olmuştur. Hz. Peygamber, konu ile ilgili hadisini bu gelişmeler üzerine zikretmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra olayın yeniden gündeme getirilmesi de yine Hz. Fâtıma ile ilgilidir. Nitekim, Kerbelâ'daki musibetten sonra Medine'ye dönen Ehl-i Beyt neslini karşılayan Medineli Müslümanlar, onları teselli edip taziyede bulunmuşlardır. Onları karşılayanlardan olan ravi Misver b. Mahreme, Hz. Hüseyin'in hayatta kalan tek erkek evladı Ali b. Hüseyin'i (Zeynelâbidîn) teselli etmeye çalışırken bu hadisi zikrediyor. Misver b. Mahreme bunu yapmakla, üzerine kuma getirilmesi gibi aslında caiz olan bir konuda bile Hz. Peygamber'in, çok sevdiği kızı Fâtıma'yı üzebilecek hiçbir şeye müsaade etmediğini hatırlatarak; onun çocuklarına reva görülenlerin Hz. Peygamber'i de çok üzecek haksız ve zalimane muameleler olduğunu hissettirmeye çalışmıştır.⁴³

5.Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Konuyla ilgili rivayetlere hadis kaynaklarında genellikle fezâil veya menâkib bölümünde yer verilirken tarih kaynaklarında çoğunlukla Hz. Fâtıma'ya dair anlatılarda ele alınmıştır. Bazı kaynaklarda ise rivayetin sadece Hz. Fâtıma ile ilgili yönü ele alınmıştır.⁴⁴ Bu da bize kaynakların olayı tamamen Hz. Fâtıma açısından ele aldıklarını, Hz. Ali'nin bir başkasıyla evlenip evlenmemesinden ziyade Hz. Peygamber'in ailesinin önemi ve değerini tespit etme adına rivayetlere yer verdiklerini göstermektedir.

Yukarıdaki rivayetlerden özet olarak anlaşıldığına göre; Hz. Ali, Ebû Cehil'in kızı Cüveyriye'ye evlilik teklifinde bulunmuş; bunun üzerine Hz. Ali'nin kendisi veya Ebû Cehil'in akrabaları bu evliliğe müsaade etmesi için Hz. Peygamber'den izin istemişler ama o buna müsaade etmemiştir. Aynı anda olayın kamuoyunda duyulması üzerine Hz. Ali'nin, kendisi üzerine evlenme teşebbüsünden haberdar olan Hz. Fâtıma, babasına müracaat ederek eşini şikâyet etmiş ve ona engel olmasını istemiştir. Kızı Fâtıma'nın üzerine kuma getirilmesine razı olmayan Hz. Peygamber, mescitte bir konuşma yapmış ve böyle bir evliliğe asla müsaade etmeyeceğini belirtmiştir. Bundan sonra da Hz. Ali bu evlilik düşüncesinden vazgeçmiş ve Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar başka bir evlilik teşebbüsünde bulunmamıştır.

Olayın meydana geldiği tarih kesin olarak kaynaklarda belirtilmemektedir. Fakat yaşanan gelişmelerin seyrinden Mekke'nin fethinden hemen sonraki bir dönemde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Hz. Ali ise yaklaşık altı yıldan beri Hz. Fâtıma ile evli idi ve evli kaldıkları süre içerisinde herhangi bir evlilik teşebbüsünde bulunduğu bilinmemektedir. Zaten o zamana kadar Hz. Pey-

⁴³ İbrahim b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseyinî İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif fi esbâbi vürûdi'l-hadis*, nşr. Seyfüddin el-Kâtib (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.), 1/271.

⁴⁴ San'ânî, *el-Musannef*, 7/300 (No. 13266-67); Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, 2/755-759 (No. 1326-30).

gamber ve Müslümanlar; bütün enerji ve dikkatlerini müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlarla mücadeleye yöneltmişlerdi. Dolayısıyla Mekke'nin fethine kadar Müslümanlar, siyasi, ekonomik, sosyal veya psikolojik olarak rahat bir ortama kavuşmamışlardı. Mekke'nin fethinden sonra ise Arap Yarımadası'nda İslâm hakimiyet sağlamış ve bundan sonra da Müslümanlar her açıdan oldukça rahatlamışlardı. Hız. Ali'nin, Hız. Fâtıma üzerine evlenme girişimi de böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.

5.1.Evlilik Düşüncesi Kimden Kaynaklandı?

Konu bağlamındaki en önemli sorulardan birisi; bu evlilik düşüncesinin kimden neşet ettiğidir. Çünkü bazı muahhar kaynaklar ve muasır müellifler, Hız. Peygamber'in kızının üzerine kuma getirme gibi nazik olmayan bu davranışın sorumlusu olarak Ebû Cehil ailesini göstermektedirler.⁴⁵ Bu algının altında yatan muhtemel sebep ise; Hız. Peygamber'in müsaade etmediği böyle bir girişimin sorumluluğunu Hız. Ali'nin üzerinden alarak Ebû Cehil ailesine yükleme gayretidir.

Bazı rivayetlere göre Hız. Ali'nin bizzat kendisi Cüveyriye'ye talip olup onunla evlenmeye teşebbüs etmiştir. Buna göre Hız. Ali'nin, ikinci evliliği yapma noktasında istekli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hız. Fâtıma'nın, Hız. Peygamber'e şikâyet için gittiğinde kullandığı ifadeler ve bazı rivayetlerde Hız. Peygamber'in; "kızımızı boşasın onların kızıyla evlensin" gibi bir beyanda bulunması da aynı şekilde bu evliliğe Hız. Ali'nin istekli olduğuna dair düşünceleri teyit etmektedir.⁴⁶

Hız. Fâtıma'nın şiddetle karşı çıktığı, Hız. Peygamber'in müsaade etmediği böyle bir eyleme Hız. Ali niçin yeltenmiş olabilir? Hız. Ali'nin evlenmeyi düşündüğü o dönemde, ikinci hanımla evlenme konusunda toplumun genel kabulünün bulunduğu ve bunun yadrganmadığı söylenebilir. Üstelik sahabiler arasında benzer şekilde evlilik yapmış olanlar da mevcuttu. Ayrıca Hız. Ali, İslâm ahkâmına göre de haram olmayan böyle bir evlilik için girişimde bulunmuştu. Fakat nikahı altındaki hanımı, peygamber kızı Hız. Fâtıma olunca, onun babası Hız. Peygamber'den onay alamamış ve evlilik gerçekleşmemiştir.⁴⁷

Hız. Peygamber'in, bu olaydan dolayı Hız. Ali'ye kırgın olduğu söylenebilir. Hız. Peygamber'in bu kırgınlığı mescitte yaptığı konuşmadan da anlaşılmaktadır. Olaydan haberdar olduktan sonra Hız. Ali'yi çağırıp, onunla konuşarak niyetlendiği bu evlilikten onu menedebilirdi. Muhtemelen ona olan kırgınlığı dolayısıyla yüz yüze görüşmek istememişti. Hız. Peygamber'in, yaptığı konuşmada Hız.

⁴⁵ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, nşr. Abdüllatif el-Humeym- Mâhir Yâsin el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlimiyye, 2002), 482; Yaşar Nuri Öztürk, *Hız. Fâtıma* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999),128.

⁴⁶ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 312; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960), 9/328.

⁴⁷ Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 16/230 ; Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî lişerhi sahihi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ, 1323/1905), 8/114.

Ali'nin ismini zikretmeyerek ondan "Ebû Talib'in oğlu" şeklinde bahsetmesi de ona olan kırgınlığı olarak yorumlanabilir.⁴⁸

İlgili rivayetlerin çoğunluğunda bu evlilik teklifinin, Hişâm b. Muğîre ailesinden gelmiş olduğu belirtilmektedir. Buna göre; Hişâm b. Muğîre ailesinin önde gelenleri, genç ve güzel kızları Cüveyriye'yi Hz. Ali ile evlendirmeyi düşünmüşler ve buna müsaade etmesi için Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir. Hz. Peygamber müsaade etmemiştir.⁴⁹ Onların bundan maksatları ise Cahiliye döneminden itibaren Haşimoğulları ile Mahzumoğulları arasında devam eden husumet ve düşmanlığı gidermekti.

Hz. Ali'ye yapılan evlilik teklifi Hişâm b. Muğîre ailesinin teşebbüsüyle başlamışsa bunda yadırganacak bir durum söz konusu değildir. Çünkü kabile anlayışının hâkim olduğu Arap toplumlarında, evliliklerin, düşmanlıkları yok edip dostluklar oluşturmayı kolaylaştırdığı, iki ayrı kabilenin evlilikler yoluyla dostluklar kurdukları yaygın uygulamalardandır.⁵⁰ Yine benzer maksatlarla, Hz. Peygamber'in de güçlü kabilelerin İslâm'ı kabul etmeleri için ilgili kabileden olan kadınlarla evlilikler yapmış olduğu bilinmektedir.⁵¹

Yine bir kısım rivayetlerde ise; Hz. Ali, Cüveyriye'yi aile büyüklerinden isteyince, Hişâm b. Muğîre ailesinin, Hz. Peygamber'den müsaade almadan kızlarını Hz. Ali ile evlendirmeye çekindikleri ve izin istemek için Hz. Peygamber'e müracaat ettiklerinden bahsedilmektedir.⁵² Hz. Peygamber'den izin istemeye gelen kişilerin ise; Cüveyriye'nin öz amcası Hâris b. Hişâm, üvey amcası Seleme b. Hişâm ve abisi İkrime b. Ebî Cehil olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Bu bağlamdaki rivayetler topluca değerlendirildiği zaman; Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in kızı Cüveyriye'yi aile büyüklerinden istediği, Hişâm b. Muğîre ailesinin ise Hz. Peygamber'den müsaade almadan bu evliliğe cesaret edemediği için ondan izin istedikleri fakat olumlu bir karşılık alamadıkları, durumdan rahatsız olan Hz. Peygamber'in, mescitte bir konuşma yaparak buna izin vermeyeceğini açıkladığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen Hz. Peygamber'in bu konuşmayı yaptığı sırada orada bulunmayan ve dolayısıyla konuşmadan haberdar olmayan Hz. Ali'nin kendisi de Hz. Peygamber'in yanına giderek evlilik için izin istemiş, Resulullah müsaade etmeyince de evlilik gerçekleşmemiştir.⁵⁴

Hz. Ali'nin evlenme teklifinde bulunduğu belirtilen Cüveyriye'nin Mekke'nin fethi günündeki dikkat çekici bir konuşması kaynaklarda yer almaktadır. Fethin tamamlanmasının akabindeki günün öğle namazında Hz. Peygamber, müezzini

⁴⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/212.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/249 (No. 18926); Buhârî, "Nikâh", 109 (No. 5230).

⁵⁰ Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Eğâni* (Kahire, 1935-1974), 2/141-142.

⁵¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, nşr. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 2/688.

⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*; 8/206; Belâzürî, *Ensâb*, 1/404.

⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/328-329; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/212.

⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/328.

Bilal'den Kâbe'nin üstüne çıkararak ezan okumasını ister. O esnada Mekkeliler'in bir kısmı öldürülme korkusuyla etrafa kaçışmış ve şehrin yakınındaki tepelerden gelişmeleri takip etmekteydi. Ezan okumaya başlayan Bilal, "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" kısmına gelince, beraberinde akrabaları ve bazı Kureyşlilerin de bulunduğu bir ortamda ve henüz Müslüman olmadığı bir anda Cüveyriye şöyle bir konuşma yapar: "Yemin ederim ki Muhammed'in şerefi ve itibarı artmıştır. Namaz kılma konusuna gelince o sorun değil onu kılarız. Fakat sevdiğimizizi öldüren birini affetmeyiz. Muhammed'in peygamberliği sayesinde elde ettiği bu üstünlük ve itibara babam da sahipti. Fakat o kavmine muhalefet etmemek için bu itibar ve üstünlüğü kullanıp öne geçmeye kalkışmadı." Aynı ortamda bulunan Cüveyriye'nin öz amcası Hâris b. Hişâm da o esnada şunları söyler: "Yazıklar olsun! Keşke ölseydim de Bilal'in Kabe'nin üstünde anırmasını duymasaydım."⁵⁵ Ancak Cüveyriye'nin bu konuşmadan bir müddet sonra Müslüman olduğunu belirtmek gerekir.

Hız. Fâtıma'nın rahatsızlığından haberdar olan ve kendisi de fetih günü Müslüman olan Mekke valisi Attâb b. Esîd, Hız. Fâtıma'ya haber göndererek kendisini rahatlatacağını söylemiş ve Cüveyriye ile evlenmiştir.⁵⁶ İlk eşi Attâb b. Esîd'in genç yaşta ölümünden sonra Cüveyriye ile Abdullah b. Ömer evlenmek istemiş fakat o, Saîd b. el-Âs b. Ümeyye ile evlenmiştir.⁵⁷

Hız. Ali, evlilik teşebbüsünde bulunduğu zaman Cüveyriye henüz evlilik yapmamış genç bir kızdı. Fetih günü söylediklerine bakılınca da sıradışı ve dikkat çeken bir karakter olduğu görülmektedir. Cüveyriye, diğer Mahzûmîler gibi fetih günü Müslüman olmuş ve biat etmiştir. Hız. Ali ve İbn Ömer gibi önemli şahısların ona talip olmaları, ayrıca evlendiği eşlerinin Mekke'deki seçkin ailelerden kişiler olması göz önünde bulundurulunca onun zekâsı ve güzelliği ile dikkatleri üzerine çeken bir hanım olduğu anlaşılmalıdır. Hız. Ali'nin muhtemelen onu fetih günü İslâm'ı kabul ettikten sonra, Hız. Peygamber'e biat etmek için geldiği sırada veya aynı günlerde başka bir yerde gördüğü ve daha sonra da Medine'ye yerleşen aile büyükleri aracılığıyla ona talip olduğu tahmin edilebilir.

5.2.Hız. Peygamber Bu Evliliğe Niçin İzin Vermedi?

Daha işin başında Hız. Ali ve Ebû Cehil ailesinin, Hız. Peygamber'in bu evliliğe müsaade edip etmeyeceği noktasında tereddüt içinde oldukları anlaşılmalıdır. Henüz İslâm'ı kabul etmiş olan Ebû Cehil ailesi, Cüveyriye'yi Hız. Ali'ye vermeye razı idiler ama Hız. Peygamber'den çekiniyorlardı. Aynı şekilde Hız. Ali'nin de evlenmeye niyetli olduğu ama Hız. Peygamber'den çekindiği anlaşılmalıdır. Bütün bu çekincelerle Hız. Peygamber'in huzuruna gidip onunla ko-

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî, *Kitâbu'l-meğâzî*, nşr. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 2/846; Ezrakî, *Ahbâr*, 1/275.

⁵⁶ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, 312; Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheyfî, *er-Ravdu'l-unuf* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1412/1991), 7/136.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/206; Muhammed b. Tahir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *İzâhu'l-işkâl*, nşr. Bâsim el-Cevâbira (Kuveyt: Mektebetü'l-Mu'allâ, 1408/1988), 149.

nuşularak müsaade istemeye karar verilmiştir.

Olayın meydana geldiği dönemde, hayatta kalan tek evladı Fâtıma üzerine kuma getirilmesine gönlü razı olmayan Hz. Peygamber, kendisinden bu konuda izin istendiği zaman morali bozulmuş ve buna müsaade etmemiştir.⁵⁸ Bu konuda ne kadar kararlı olduğunu göstermek için de “izin vermiyorum” ifadesini üç defa tekrarlamıştır.

Hz. Peygamber’in kendisinin de çok kadınla evlendiği ve eşleri arasında zaman zaman kıskançlık olaylarının yaşandığı bilinen bir husustur. Diğer taraftan dört evliliğe müsaade eden ayetin varlığına rağmen Hz. Peygamber’in, kızı üzerine bir tek kuma getirilmesine bile rıza göstermemesi nasıl açıklanabilir? Öncelikle belirtmek gerekir ki Hz. Fâtıma ile Hz. Peygamber’in eşleri aynı durumda değildi. Hz. Fâtıma, annesi ve ablalarını kaybetmiş ve olayın meydana geldiği dönemde kendisine sığınıp dertleşeceği, güç bulacağı bir yakını kalmamıştı. Hz. Peygamber’in eşleri ise bu durumda değildi. Üstelik onlar Rasulullah’ın nikahı altında bulunmayı bir ayrıcalık olarak görüp buna razı oluyorlardı. Hz. Fâtıma’nın üzerine ise İslâm düşmanlığı ile şöhret olmuş bir kişinin kızı getirilmek istenmiştir. Dolayısıyla iki durum birbirinden oldukça farklıdır.⁵⁹

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in bu evliliğe müsaade etmeyişi tamamen kişisel ve özel sebeplere bağlıdır. Zira Hz. Ali, hukuken ve örfen yanlış bir işe yeltenmemişti ve eş adayı Cüveyriye de Müslüman bir kadındı. Buna rağmen Hz. Peygamber’in evliliğe şiddetle karşı çıkmasının temel sebebi, Hz. Fâtıma’nın bir peygamber kızı olmasıdır. Bütün tarikleriyle rivayetlerin temas ettiği önemli nokta budur. O bir peygamber kızı idi ve hiçbir kadın onun dengi olmazdı. Nitekim Buhârî ve Müslim başta olmak üzere bazı müelliflerin ilgili rivayetleri, Hz. Fâtıma’nın faziletleri başlığı altında değerlendirmiş olmaları da bunu teyit etmektedir.

Hz. Peygamber, kızı Fâtıma’yı ve damadı Hz. Ali’yi çok iyi tanıyordu ve dolayısıyla da onların karakterlerini, neye üzüldüğüne neye sevineceklerini çok iyi biliyordu. Üzerine bir kuma getirilmesinin, her kadın gibi Fâtıma’yı da çok üzeceğini bilen Hz. Peygamber, onun üzüldüğüne duygu ve düşünce dünyasının bozulmasından çekinmiştir. Rivayetlerde bu durum açıkça belirtilir. “Onun dine muhalif şeyler yapmasından çekiniyorum” demesi de bunu ifade etmektedir. Çünkü beşer tabiatında var olan kıskançlığın doğuracağı öfke onu yanlış şeyler yapmaya sevk edebilirdi.⁶⁰ Ayrıca Hz. Ali ile Hz. Fâtıma arasında daha önce farklı sebeplerden dolayı birtakım huzursuzluklar yaşanmıştı. Şayet Hz. Ali yeni bir evlilik yapacak olursa, kızı ve damadı arasında böyle bir evlilik neticesinde daha büyük huzursuzluk ve problemlerin yaşanabileceğini biliyordu Hz. Peygamber.⁶¹

⁵⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 16/230.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/329.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/328.

⁶¹ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/152.

Diğer taraftan, üzerine kuma getirilmesinden rahatsız olacak olan kızı Fâtıma ile damadı Ali arasında yaşanacak bir huzursuzluk, doğrudan Hz. Peygamber'i de üzecek ve rahatsız edecekti. Bu evliliğe müsaade etmemesinin sebebini de Hz. Peygamber zaten buna bağlamıştır. Yani Fâtıma'nın üzülmeye di-rekt onun da üzülmeye anlamına gelecekti. "Fatıma, benden bir parçadır, onu üzecek her şey beni de üzer" demesi de bunu açıklamaktadır. Onu üzecek en ufak bir şey ise dinen haram görülmüştür.⁶² Dolayısıyla bu durum Hz. Peygamber'in kızı olması münasebetiyle Hz. Fâtıma'ya hasır.

Ayrıca, Hz. Peygamber'in bu tavrında, çok eşliliğin yaygın olduğu o dönemde tek eşliliği teşvik etme gayretinin olabileceği de düşünülebilir. Çünkü evliliği dört kadınla sınırlayan ayete rağmen⁶³, damadı Hz. Ali'nin ikinci evliliğine müsaade etmemiş olması buna yorumlanabilir.⁶⁴

Özetle; Hz. Peygamber'in bu evliliğe izin vermemesinin illeti; beşer tabiatı gereği Hz. Fâtıma'nın sabredemeyerek kıskançlık göstermesi ve bundan mütevellit doğru olmayan bazı davranışlar sergilemesi ihtimalidir. Şayet böyle bir evlilik gerçekleşecek olsaydı hanımlar arasında oluşabilecek kıskançlık sebebiyle ailenin huzuru bozulabilirdi.⁶⁵ Nitekim çok evliliğin aile saadetini olumsuz yönde etkilediği bilinen bir husustur. Ayrıca erkeklerin, hanımları üzerine evlenmelerinin eşlerince iyi karşılanmadığı da yine bilinmektedir. Bundan dolayı, kıskançlığın oluşabileceği bir ailede huzurun tesis edilmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'in bu evliliğe karşı çıkışı da bunu teyit etmektedir.⁶⁶

5.3.Hz. Peygamber, Kızı Fâtıma Üzerine Evlenilmeme Şartı Koştu mu?

Kızı Fâtıma'yı Hz. Ali ile evlendiren Hz. Peygamber, en küçük damadı Hz. Ali'ye, kızının üzerine evlenmeme gibi bir şart koşmuş olabilir mi? Buna dair rivayetlerde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat nikah akdi esnasında kızı ve kendisini üzmemek gibi açık bir şart zikredilmemiş olsa da zimnen bu şart varmış gibi kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁶⁷

Her ne kadar bu konuda açık bir şartın varlığından bahsedilmese de Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in hatırına, hayattaki tek evladı olan kızı Fâtıma'nın üzerine evlenme teşebbüsünde bulunmaması beklenirdi. Nitekim bundan dolayı Hz. Peygamber kendisini ayıplamış ve ona darılmış olmalıdır.⁶⁸ Muhtemelen ona olan kırgınlığı dolayısıyla yüz yüze görüşmek istememişti. Yine Hz. Peygamber, yaptığı konuşmada Hz. Ali'nin ismini zikretmeyerek ondan "Ebû Talib'in oğ-

⁶² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/212; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/114; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-mevâhibi'l-hedünniyye* (Beirut, 1996), 7/273.

⁶³ Nisâ 4/3.

⁶⁴ Halil İbrahim Acar, "Poligami Konusunda Bazı Mülâhazalar", *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mays 1998), 202.

⁶⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/212; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/114.

⁶⁶ Acar, "Poligami", 201.

⁶⁷ Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 5/107-108.

⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/85-86; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 16/230.

lu” şeklinde bahsetmesi de ona olan kırgınlığı olarak yorumlanmaktadır.⁶⁹

İlgili rivayetlerde Hz. Peygamber, en büyük kızı Zeyneb’in eşi Ebû'l-Âs’ın kendisine söz verdiğini ve verdiği sözde durduğunu belirterek ondan övgü ile bahsetmektedir. Fakat Ebû'l-Âs’ın verdiği sözün ne olduğu belirtilmemektedir. Rivayetlerdeki bağlam göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber’in ilk damadı Ebû'l-Âs’ın, kızı Zeyneb’in üzerine evlenmeyeceğine dair söz verdiğini ve verdiği sözde durarak ikinci bir evliliğe yeltenmediği, bundan dolayı da onun vefasını övdüğü anlaşılmaktadır. Muhtemelen Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali’yi de kızı Fâtıma’ya karşı aynı şekilde vefalı olmaya davet etmek için bu ifadeleri zikretmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi diğer damadı Ebû'l-Âs’ı zikredip methetmesi ve onun verdiği sözünde durduğunu belirtmiş olması da zaten hem Hz. Ali’yi kınama hem de onu bu şarta uymaya davet anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durum nikah esnasında Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’e, kızı Fâtıma’nın üzerine evlenmeyeceğine dair söz vermiş olduğunu ve diğer damadı gibi verdiği sözüne bağlı kalması gerektiğini hatırlattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca örfen şart gibi kabul edilen bir şey lafzen de şart koşulmuş gibi kabul edilir. Bu durumda şartın yerine getirilmemesi, belirli durumlarda yapılan nikah akdinin feshine sebep olabilir. Bütün bunların ötesinde, peygamber kızı olmak gibi yüksek bir değere sahip olan Fâtıma’nın üzülmeye ve zarar görmesine sebep olacak bir şeyi açıktan açığa şart koşmaya gerek bile yoktur; zira bunun bilinmesi ve onun üzerine evlenilmemesi gerekir. Böyle bir şartı koşmaya Fâtıma’dan daha müstahak bir kimse olamayacağı düşünülmektedir.⁷⁰

Hz. Peygamber’in, konuşmasında üç defa “izin vermiyorum” şeklinde pekiştirici bir beyanda bulunması da kızı Fâtıma üzerine başka bir evlilik yapmaması konusunda Hz. Ali’ye şart koşmuş olabileceği ihtimalini teyit etmektedir. Nitekim İslâm evlilik hukukunda kadının veya velisinin böyle bir şart koşma hakkının olduğu belirtilmektedir. Bazı mezheplere göre, nikah akdi esnasında şayet kadın eşine, kendi üzerine başka bir kadınla evlenmeme şartı koşarsa bu caizdir ve erkeğin buna uyması zorunlu kabul edilmiştir. Kadının rızası dışında, daha sonra şayet bu şart ihlal edilirse kadına nikahı feshetme hakkının doğabileceği söylenmiştir.⁷¹

5.4.Hz. Peygamber’in Bu Evliliğe Karşı Çıkmasında Ebû Cehil Faktörü

Hz. Peygamber’in bu evliliğe izin vermemesinde Cüveyriye’nin, Ebû Cehil’in kızı olmasının etkisinin olup olmadığı konusu önemli bir noktadır. Hem hadis hem de tarih kaynaklarındaki rivayetlerin genelinde, Hz. Peygamber’in, kendi

⁶⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/212.

⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, 5/107-108.

⁷¹ Ebû'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Keşfu'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Dâru'l-Vatan t.y.), 4/49-50; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, 5/107-108.

kızı ile Ebû Cehil'in kızının aynı kişinin nikahı altında bulunmasının mümkün olamayacağını söylediği görülmektedir. Yine söz konusu rivayetlerde, "Ben helalleri haram, haramları helal kılacak değilim"⁷² ifadesinin yer almış olması da Hz. Peygamber'in bu beyanını hukukî açıdan değil, sosyal açıdan değerlendirmek gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, kızı Fâtıma'nın üzüлüp kıskançlığa düşmemesi ve buna bağlı olarak dine mugayir işler yapmasından çekindiği için normalde mübah olan bir konuda Hz. Ali'ye izin vermemiştir.

Şayet Hz. Ali başka bir kadınla evli olsaydı da onun üzerine Cüveyriye ile evlenmeye kalkışsaydı veya Hz. Fâtıma bu evliliğe razı olsaydı⁷³, muhtemelen Hz. Peygamber buna müdahale etmezdi. Dolayısıyla eş adayının Ebû Cehil'in kızı olmasından ziyade, çok kadınla evliliğin yaygın olduğu o dönemde Hz. Peygamber'in, kızlarını bundan istisna tuttuğu ve onların üzerlerine evlenilmesine müsaade etmediğini söylemek daha doğru bir sebep olarak gösterilebilir.⁷⁴ Nitekim Hz. Osman'ın da oldukça zengin biri olmasına rağmen Hz. Peygamber'in iki kızı ile sırasıyla evli olduğu süre içinde başka bir kadınla evlenmemesi bu durumu teyit eden diğer bir olgudur.

Cüveyriye, Ebû Cehil'in kızı olmayıp Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer gibi kendisine en yakın sahabilerden birisinin kızı olsaydı Hz. Peygamber yine buna izin vermeyebilirdi. Nitekim burada asıl problem teşkil eden nokta Hz. Fâtıma üzerine bir kuma getirilmesidir. Buna göre Hz. Peygamber'in bu evliliğe izin vermemesinin temel sebebi Cüveyriye'nin babasının kafir olması değildir. Zira Hz. Peygamber'in Safiyye isimli eşinin babası da bir Yahudi idi. Yine Ümmü Habîbe ile evlendiği zaman onun babası da müşrik idi.

Ebû Cehil, yıllarca İslâm'a düşmanlıkta en ön safta yer almış sembol bir isimdi. Bundan dolayı Müslüman toplumun hafızasında çok kötü bir algı bırakmıştı. Olayın gerçekleştiği dönemde Mahzumoğulları, kısa süre önce İslâm'ı kabul etmişlerdi fakat Müslüman kamuoyunun onları hemen bağrına basıp benimsemesi kolay olmamıştır. Nitekim zaman zaman Ebû Cehil ailesi fertlerine karşı toplumda çirkin sözler sarf edilmiş olması da bunu göstermektedir. Rivayetlerden; İkrime'nin yanında babası Ebû Cehil'e hakaret edildiği ve onun bundan rahatsızlık duyduğu, olaydan haberdar olan Hz. Peygamber'in, onun yanında bu tür hakaretlerin yapılmasını yasakladığı anlaşılmaktadır.⁷⁵ Aileye karşı toplumsal nefretin henüz canlı olduğu dönemde, her ne kadar Müslüman olmuş olsa da onlardan bir kızın Hz. Peygamber'in kızı üzerine kuma getirilmesi kolay kabul edilecek bir şey değildir. Hz. Peygamber de zaten buna dikkat çekmiştir.

Meselenin bir de kefaet boyutu vardır. Bir peygamber ve devlet başkanı sı-

⁷² Müslim, "Fezâil", 2449; Ebû Dâvüd, "Nikâh", 13 (2069).

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/329.

⁷⁴ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/114.

⁷⁵ Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 310; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/67.

fatıyla Hz. Peygamber'in kızının, İslâm düşmanlığı vasfı ile öne çıkan Ebû Cehil'in kızı ile psikolojik ve sosyolojik açılardan eşit kabul edilmesi mümkün görülmemiş olabilir. Olayın kamuoyunun diline düşmesi ve üzerinde ileri geri konuşulmasının sebebi de muhtemelen bu gerçekliktir. Fakat her şeye rağmen Hz. Peygamber'in, bu evliliğe izin vermemesinin temel sebebinin Cüveyriye'nin ailesinden ziyade, Hz. Fâtıma olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı meseleye Ebû Cehil düşmanlığı üzerinden yaklaşılmasının doğru sonuçlara ulaştırmayacağına belirtmek gerekmektedir.

Sonuç

Kaynaklarda yer alan konu hakkındaki rivayetlerin sıhhat bakımından oldukça sağlam olduğu ve bu bağlamda hiçbir münekkit tarafından tenkit edilmediği görülmektedir. Ayrıca ilgili rivayetlerin; kaynakların menâkıb, fezâil ve nikah bölümlerinde ele alındığı ve genellikle değerlendirmelerin Hz. Fâtıma'nın fazileti ve üstünlüğü çerçevesinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Mekke'nin fethinden sonraki bir dönemde Ebû Cehil ailesi, Hâşimoğulları ile aralarındaki soğukluğu gidermek için kızları Cüveyriye'yi, Hz. Ali ile evlendirmeyi düşünmüş ve bu düşüncelerini Hz. Ali'ye açmışlardır. Hz. Ali'nin de bu teklifi kabul etmesi üzerine Hz. Peygamber'den müsaade istendiği, fakat onun bu evliliğe müsaade etmediği, bundan sonra da Hz. Ali'nin bu düşüncesinden vaz geçtiği görülmektedir.

Eşi Hz. Ali'nin, kendi üzerine kuma getirme girişiminden haberdar olan Hz. Fâtıma'nın çok üzülmediği ve Hz. Peygamber'e müracaat ederek sitemde bulunduğu, Hz. Peygamber'in de mescitte bir konuşma yaparak kızının üzerine bir evliliğe müsaade etmeyeceğini kamuoyuna deklare ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in bu evliliğe izin vermemesinin temel sebebi, kendisinin bir parçası olarak nitelendirdiği kızı Fâtıma'nın üzülmemesidir. Zira Hz. Fâtıma'nın üzülmemesi aynı zamanda Hz. Peygamber'in de üzülmemesi anlamına gelmekteydi. Ayrıca daha önce Ali-Fâtıma çifti arasında bazı dargınlıklar yaşanmıştı. Yeni dargınlıkların oluşmaması için Hz. Peygamber'in bu evliliğe onay vermediği anlaşılmaktadır.

Eş adayının Ebû Cehil'in kızı olmasını her ne kadar Hz. Peygamber kefaet açısından uygun görmemişse de evliliğe müsaade etmeyişinin temel sebebi bu değildir. Şayet Cüveyriye, Hz. Ebû Bekir'in kızı olsaydı bile Hz. Peygamber'in, kızının üzerine kuma getirilmesine müsaade etmeyeceği söylenebilir. Hadislerden çıkarılan hükümler de bunu teyit eder niteliktedir.

Ebû Cehil, İslâm'a muhalefetin sembol ismi olduğundan dolayı, tabii bir refleksle İslâm tarihinde bir kısım olumsuzlukların onunla ilişkilendirilmesi yaygın bir gelenek haline gelmiştir. Konumuz bağlamında, temel faktörleri devre dışı bırakarak konuyu tamamen Ebû Cehil düşmanlığı açısından değerlendirmenin bilimsel bir yaklaşım olmayacağı düşünülmektedir.

Bazı muahhar kaynaklar ve güncel çalışmalarda; Hz. Peygamber'in tasvip etmediği söz konusu evlilik teşebbüsünün sorumluluğunu Hz. Ali üzerinden atılarak, Ebû Cehil ailesine yüklenilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kanaatimizce Hz. Peygamber'in yaptığı konuşmadan, böyle bir işe niyetlenmiş olması dolayısıyla Hz. Ali'ye de kırgın olduğu, dolayısıyla da burada Hz. Ali'nin de sorumlu görüldüğü anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in bu evliliğe engel olmakla, tek evliliğin aile saadeti açısından daha doğru olacağını ümmetine göstermek istediği de düşünülebilir.

Kaynaklar

- » Acar, Halil İbrahim. "Poligami Konusunda Bazı Mülâhazalar". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 189-220.
- » Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilü's-sahâbe*. nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- » Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- » Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâtü'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- » Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. nşr. Habibü'r-Rahman el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, h. 1403.
- » Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- » Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-eşraf*. nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- » Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi' u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- » Çubukçu, Asri. "Âtike bint Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Aaralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atike-bint-zeyd>
- » Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- » Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.
- » Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru Mekke ve mâ cæe fihâ mine'l-âsâr*. nşr. Rüşdî es-Sâlih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, t.y.
- » Hakîm et-Tirmizî, Abu Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen. *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl*. nşr. Abdurrahmân Umeyre. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.
- » Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- » Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. nşr. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- » Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr. *el-Müsned*. nşr. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru's-Sâkî, 1996.
- » İbn Abdî'l-Ber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-eshâb*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- » İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. nşr. Amr b. Ğarâme el-Amravî Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- » İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-İştikâk*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991.
- » İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- » İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- » İbn Hamza, İbrahim b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî. *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîs*. nşr. Seyfüddîn el-Kâtib. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.
- » İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1983.

- » İbn Kayyim el-Cevziye, Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-meâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 27. Basım, 1994.
- » İbn Mende, Ebû'l-Kâsim Abdurrahman b. Muhammed. *el-Müstahrec min kütübî'n-nâs li't-tezkire ve'l-müstetraf min ahvâlî'n-nâs li'l-ma'rife*. nşr. Âmir Hasen Sabri. 3 Cilt. Bahreyn: Vizâratü'l-Adl ve Şuûnî'l-İslâmiyye, t.y.
- » İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- » İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahman. *Keşfu'l-müşkil min hadîsi's-sahihayn*. nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Dâru'l-Vatan. t.y.
- » İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. nşr. Ali Muhammed Muavvid- Adil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- » İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tahir el-Makdisî. *Îzâhu'l-işkâl*. nşr. Bâsim el-Cevâbira. Kuveyt: Mektebetü'l-Mu'allâ, 1408/1988.
- » İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*. nşr. Abdüllatif el-Humeym- Mâhir Yâsin el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- » İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sahâbe*. nşr. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.
- » İsfahânî, Ali b. el-Huseyn b. Muhammed. *el-Eğânî*. 24 Cilt. Kahire, 1935.
- » Kara, Cahit. "Klasik Kaynaklarda İslâm Muhalifleri Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi: Ebû Cehil (Ebû'l-Hakem Amr b. Hişam) Örneği". İstem 11/1 (Haziran 2013), 125-147.
- » Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî lişerhi sahihi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ, 7. Basım, 1323/1905.
- » Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- » Öztürk, Yaşar Nuri. *H. Fâtima*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 6. Basım, 1999.
- » Savaş, Rıza. *Râşid Halifeler Döneminde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1996.
- » Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebû'l-Muzaffer. *Mirâtü'z-zemân fî tevârîhi'l-a'yân*. nşr. Muhammed Berakât- Kâmil el-Harrât- Ammâr Rihâvî. 23 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- » Süheylî, Ebû'l-Kâsim Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravdu'l-unuf*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1991.
- » Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. nşr. Ebû Muâz Târik b. Avzulah-Abdülmuhsin b. İbrahim. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- » Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- » Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid. *Kitâbu'l-meğâzî*. nşr. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989.
- » Zübeyrî, Ebû Abdillâh Musa 'b. Abdillâh b. Musa 'b. Nesebu Kureş. nşr. Levi Provençal. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1953.
- » Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî. *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-mevâhibi'l-Hedünniyye*. 12 Cilt. Beyrut, 1996.